

УДК 371.4:376.3: [159.97]

А.М. Ільченко

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА КОРЕКЦІЯ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

В статті проаналізовано теоретичні засади навчання і виховання дітей з порушеннями психофізичного розвитку у працях М. Монтессорі, висвітлено психолого-педагогічні умови та практичні вправи корекції розумового розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями.

Ключові слова: розвиток, корекція, педагогічна технологія М. Монтессорі, особистість.

В статье проанализировано теоретические основы обучения и воспитания детей с нарушениями психофизического развития в работах М. Монтессори, описаны психолого-педагогические условия и практические упражнения коррекции умственного развития детей.

Ключевые слова: развитие, коррекция, педагогическая технология, М. Монтессори, личность.

Питання щодо удосконалення, модернізації, забезпечення прискореного, випереджального інноваційного розвитку освіти в Україні залишаються актуальними й понині. Основними завданнями освіти в нашій державі є створення умов для самоствердження і самореалізації особистості протягом життя, пошук перспективних шляхів демократизації, гуманізації навчально-виховного процесу, нових підходів до психолого-педагогічної підтримки дітей. Особливої уваги й підтримки з боку держави потребують діти з порушеннями психофізичного розвитку. В Україні розроблено низку нормативно-правових документів: „Державний стандарт спеціальної освіти”, „Програму соціально-психологічної підтримки осіб із психофізичними вадами”, концепцію „Спеціальна освіта осіб з особливостями психофізичного розвитку в Україні на найближчі роки і перспективу”, "Про охорону дитинства", "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні", "Про реабілітацію інвалідів в Україні". Ними визначаються оптимальні умови для формування активної, самостійної особистості дитини з особливими потребами.

В українській державі функціонує мережа спеціальних загальноосвітніх закладів, навчально-реабілітаційних центрів, де навчаються, виховуються та отримують комплекс корекційно-реабілітаційної, лікувально-оздоровчої допомоги діти, котрі їх потребують. Найважливішим завданням державно-соціальних інститутів є створення спеціальних умов не лише для їх навчання і виховання, а й адаптації та інтеграції у суспільство. Тому педагоги спеціальних навчально-виховних закладів знаходяться на різних етапах нововведень. Одні стали на шлях експериментування, інші намагаються осмислити й впровадити в педагогічну практику інноваційні форми й методи навчання, глибоко переосмислюючи спадщину педагогів минулого, визнаних класиками світової педагогіки (Г. Вінекен, Дж. Дьюї, Е. Кей, Г. Шарельман, Р. Штайнер, М. Монтесорі, ін.). В останні роки у корекційній роботі з дітьми, які мають порушення психофізичного розвитку українські педагоги використовують педагогічну технологію Марії Монтесорі.

У зв'язку з цим метою даної статті є визначення й узагальнення теоретико-методологічних й методичних засад педагогічної технології М. Монтесорі, практичних рекомендацій та обґрунтування необхідності їх використання у корекційно-педагогічному процесі з дітьми молодшого шкільного віку в умовах спеціального загальноосвітнього закладу. Для досягнення поставленої мети було визначено наступні завдання: проаналізувати теоретичні засади навчання і виховання дітей з порушеннями психофізичного розвитку у працях М. Монтесорі, виявити психолого-педагогічні умови та описати практичні вправи психолого-педагогічної корекції розумового розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями. Основними методами вирішення поставлених завдань були: вивчення психолого-педагогічної, методичної літератури з обраної проблеми, аналіз та систематизація теоретичних та експериментальних даних.

Педагогічна технологія М. Монтесорі – це технологія навчання та виховання дітей, заснована на теорії та філософських ідеях італійського лікаря, педагога, психолога Марії Монтесорі. На початку своєї професійної діяльності педагог опікувалася дітьми з порушеннями інтелектуального розвитку. Своєю працею вона довела, що діти даної категорії потребують створення особливих умов навчання і виховання. Це сприяє компенсації психофізичних порушень і вільному природному розвитку особистості та забезпечує їх соціальну компетентність.

Зростаючий інтерес до наукових ідей і поширення досвіду М. Монтесорі в освітній галузі сприяє вивченню її методичної системи. Дослідженням педагогічної спадщини М. Монтесорі

займається значна кількість як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, педагогів-практиків. Різні аспекти виховної системи М. Монтесорі, її педагогічна діяльність аналізується в широкому спектрі наукових публікацій українських та зарубіжних вчених, педагогів (А. Андрушко, В. Горюнова, І. Дичківська, Б. Жебровський, Н. Кравець, Т. Михальчук, Т. Мостова, Т. Поніманська, Н. Прибильська, К. Стрюк, Д. Сороков, М. Сорокова, С. Сумнітельна, Р. Крамер, П. Лілард, Е. Стендінг, Д. Фішер, Е. Хейнсток, Т. Хелбруг).

Аналіз наукової педагогічної літератури показує, що технологія М. Монтесорі є моделлю особистісно орієнтованого підходу до навчання і виховання [2]. В її основі лежить ідея про те, що кожна дитина, з її можливостями, потребами, системою стосунків проходить свій індивідуальний шлях розвитку [1]. У реальній практиці педагогічна технологія передбачає створення дидактично насиченого середовища, організацію максимально можливої індивідуалізації навчально-виховної діяльності, використання індивідуальних програм корекційної роботи.

З'ясовано, що Монтесорі-педагогіка відповідає умовам щодо організації інтегрованого (інклюзивного) навчання. Так, використання технології М. Монтесорі є одним із можливих шляхів розв'язання проблеми спільного навчання дітей із порушеннями психофізичного розвитку зі здоровими ровесниками в школі „Світанок”, навчально-виховному комплексі „Малюк” (м. Львів). Вивчає і впроваджує методичні основи природовідповідної особистісно-зорієнтованої виховної ідеї М. Монтесорі педагогічний колектив навчально-виховного комплексу №10 (м. Полтава). У закладі існують групи, в яких навчаються і виховуються діти з нормальним розвитком, а також діти з психофізичними порушеннями. Позитивні результати одержано при використанні педагогічних положень М. Монтесорі для корекції порушень розумового розвитку учнів початкових класів у спеціальній загальноосвітній школі №39 (м. Полтава).

Одним із важливих механізмів повноцінного розвитку дитини з обмеженими можливостями на перших роках навчання є діяльність дитини, її різноманітні види: спілкування, гра, рух, праця, малювання, конструювання. Розвитку усіх видів діяльності, корекції відхилень психічних функцій і становленню особистості дитини, на думку педагогів, сприяє предметно-розвиваюче середовище [4,5]. Таке середовище було створено у початкових класах школи з врахуванням інтересів і потреб дітей та їхнього розвитку, вікових та індивідуальних особливостей, задач корекційно-виховного впливу, програм початкових класів спеціальної загальноосвітньої школи інтенсивної педагогічної корекції та допоміжної школи.

Так, у класах виділено декілька дидактичних зон, кожна з яких має

свою специфіку та відповідні дидактичні матеріали, спрямовані на збагачення розвитку дітей. Матеріали є привабливими, цікавими, знаходяться у гарному стані з усіма складовими частинами, є зрозумілими дітям. Все, що міститься в класній кімнаті, елегантно, естетично оформлено. При створенні матеріалів було враховано структуру, ступінь і характер порушень розвитку дітей, вікові та індивідуальні особливості учнів. Отже, клас був поділений на такі зони:

1. Зона сенсорного розвитку, де розміщені матеріали, виконання вправ з якими допомагає учням навчитися розрізняти особливості та властивості предметів за висотою, шириною, довжиною, формою, кольором, запахом, смаком: матеріали для розвитку органів чуття („шумові коробочки”, „коробочки з запахами”, „смакові баночки”), матеріали для сприймання розмірів („рожева башта”, „коричнева драбина”, „червоні штанги”), матеріали для розрізнення кольорів („кольорові таблички”), матеріали для розрізнення форм („конструктивні трикутники”, „геометричні тіла”), матеріали для виховання тактильного чуття („скринька з кусочками тканини”, „дощечки з різною поверхнею”) інші. З їх допомогою діти вчать усвідомлювати та впорядковувати свої хаотичні враження про світ, пізнавати культуру та сучасну цивілізацію, на власному досвіді розуміти природу та орієнтуватися в ній.

2. Мовна зона, в якій знаходяться дидактичні матеріали, що допомагають ознайомитися учням з назвами букв та звуками, навчитися розрізняти голосні та приголосні звуки, ділити слова на склади, правильно читати, писати, інше. Це: „літери з шорсткого паперу” та „рухливий алфавіт”, спеціальні картки з різних тем з української мови, читання: складання слів із букв, складів, складання речень за малюнками, з даними словами, робота з деформованими реченнями та текстами; відповідна література, словники, довідники, енциклопедії.

Пропонуємо приклад використання вправ з Монтессорі-матеріалами на уроках української мови та читання: „Букви із шорсткого паперу” і „Рухомий алфавіт”.

Букви із шорсткого паперу. *Матеріал*: дерев’яні дощечки, на яких наклеєні букви (прописом), вирізані із шорсткого паперу. Голосні букви – на синьому, приголосні – на червоному фоні.

Мета: пов’язати форму букви з її звучанням; підготовка до письма.

Як працювати з матеріалом. Вчитель вибирає три букви, які відрізняються по формі та звучанню. Середнім і вказівним пальцями вчитель проводить вздовж букви, імітуючи процес її написання і вимовляє при цьому, як вона звучить. Одночасно з пальцями рухається вся рука. Так розучується рух, корисний при навчанні письма. Вчитель пропонує дитині зробити теж саме. Потім, він каже слово, яке

починається на цей звук. Просить дитину придумати інші слова, які також починаються на цей звук: слова, які дитина часто вживає у мовленні, назви предметів. При цьому важливо кожен раз знову обводити букви і вимовляти звуки.

Перед введенням букв із шершавого паперу можна запропонувати підготовчі вправи на виділення першого звуку у слові:

1) вирізані з картону писані різнокольорові букви прикріплюються на мотузочку у повітрі. До кожної букви прикріплюється відомий дітям предмет або маленька іграшка (можливо її зображення), назва якої починається з цієї букви;

2) дітям пропонують набірне полотно з кишеньками, на яких написані букви та набір предметних карток. Дитина повинна поставити картку у кишеньку з буквою, з якої починається назва предмета.

Наступні вправи:

1) обводити букви. Якщо вони відомі дитині, вимовляти їх і складати в стопку;

2) покласти букви на ті предмети, назви яких починаються даним звуком, або роздати букви тим дітям, в іменах яких зустрічаються такі звуки;

3) покласти букви рухового алфавіту на відповідні букви із шершавого паперу. Виконуючи цю вправу, дитина зіставляє форму і розмір букв;

4) дощечки з буквами лежать лицевою стороною вниз. Дитина перевертає дощечку, обводить букву, називає її і каже слово, котре з неї починається;

5) аналогічна гра проводиться з буквами, які лежать лицевою стороною догори. Дитина обводить букву із зав'язаними очима;

6) дитина вибирає букву і називає всіх дітей, імена яких починаються або закінчуються на цю букву;

7) дитина показує букву, інші діти підбирають слова, в яких зустрічається ця буква на початку, у кінці або у середині слова;

8) дитина вибирає букву, інші діти підбирають слова, в яких є дана буква, але за запропонованими вчителем будь-якої сфери: назви квітів, тварин, імена людей, одяг, інші;

9) дитині пропонують написати букву у коробочці з піском, мокрою губкою на підлозі, крейдою на дошці, виліпити букву з пластиліну, вирізати з паперу, написати паличкою по землі.

Рухомий алфавіт. *Матеріал:* 2 ящики з вирізаними із волоку писаними буквами. Ці букви відповідають за розмірами буквам із шершавого паперу. Букви, якими позначають голосні звуки – блакитного кольору, приголосні – червоного кольору. У першому ящику пропонується невелика кількість букв, з яких складаються слова, у другому – більше букв, з яких дитина може скласти речення,

повідомлення, невелику розповідь.

Мета: позначення звуків буквами. Викладання слів, читання.

Як працювати з матеріалом. Вправа виконується на килимку. Вчитель ставить корзину з предметами, назви яких пишуться так, як чуються: книга, мило, листок. Дитина бере предмет, каже його назву і з допомогою вчителя підбирає потрібні букви. Предмет і складене слово кладуть поруч один біля одного. В процесі виконання завдання вчитель часто повторює слово і виділяє голосом наступний звук, допомагає дитині почути цей звук і вибрати потрібну букву. Замість предметів можна використовувати картинки. Робота закінчується тим, що букви прибирають на свої місця

Наступні вправи:

1) повторення попередньої вправи з іншими предметами та картинками;

2) самостійно придумати слово (речення) і представити його буквами.

3. Математична зона, де підібрані геометричні матеріали та спеціальні картки з різних тем з математики: співвідношення кількості предметів з числом, порівняння чисел, картки з числовими рядами, „Виправ помилку” та ін. Такі матеріали, як "цифри з шорсткого паперу", "числові штанги", "цифри і числа", "ланцюжки з намистинок", "ланцюжки з кульками" та багато інших допомагають дітям навчитися лічити предмети, порівнювати групи предметів, читати та записувати числа, розв'язувати приклади на додавання і віднімання, прості арифметичні задачі. На уроках математики можна також використовувати Монтессорі-матеріали. Наприклад, "Числові штанги з табличками чисел".

"Числові штанги з табличками чисел". *Матеріал:* 10 штанг, які за розмірами відповідають червоним штангам. Вони відрізняються тільки тим, що поділені на червоні і голубі проміжки, довжиною 10 см. Найкоротша штанга – червона. Таблички з написаними на них числами від 1 до 10.

Мета: ознайомлення з кількістю 1-10, з метричною системою. Побачити взаємозв'язок кількості і символів.

Як працювати з матеріалом. Штанги лежать без порядку на килимку. Дитина розкладає штанги в тому порядку, який був при роботі з червоними штангами. Вчитель бере перші три штанги, кладе найкоротшу перед дитиною і каже: "Один".

I ступінь. Кладе другу штангу перед дитиною, проводить по черзі її відрізки і рахує: "Один, два. – Два!". Аналогічно викладає третю штангу і рахує відрізки. Кожен раз слід починати рахувати з першого, а потім по черзі наступні відрізки, щоб дитина запам'ятовувала ряд

чисел. Потім вчитель перемішує штанги і каже: "Дай мені штангу 2" або "Покажи три". Кожен раз він просить дитину порахувати.

II ступінь. Вчитель бере одну з трьох штанг. Просить дитину порахувати її відрізки і назвати, яка це штанга.

III ступінь. Якщо дитині цікаво, вчитель вводить і інші штанги. Коли вправу закінчують, вчитель просить дитину знову відновити порушений порядок штанг. При виконанні наступних вправ слід постійно рахувати і називати штанги.

Наступні вправи:

1) з перемішаних штанг вибрати одну і перерахувати її відрізки. Повторна перевірка повинна проводитись не тільки шляхом порівняння довжин, але і за допомогою чисел;

2) вчитель вибирає штангу і просить дитину показати попередню, наступну штанги;

3) перерахувати тільки червоні або голубі відрізки штанги;

4) доповнити штанги (9 – 8 – 7) до 10;

5) після того, як введені цифри з шорсткого паперу, потрібно використовувати числові таблички;

6) штанги лежать у правильному порядку на килимку. Дитина упорядковує числові таблички відповідно до штанг;

7) числові таблички лежать у рядку по порядку, штанги – без порядку. Дитина підбирає до кожної таблички відповідну штангу;

8) штанги розкладають по всій кімнаті. Дитина бере будь-яку табличку і знаходить відповідну штангу.

Доцільно використовувати також групові ігри з числовими штангами.

4. Природнича (космічна) зона, в якій знаходяться матеріали для ознайомлення з природою, явищами навколишньої дійсності в їх взаємозв'язках та взаємовпливах. Підібрані матеріали допомагають учням ознайомитися також з рослинним і тваринним світом.

5. Музична, мистецька зони, де зібрані різноманітні відео-, аудіозаписи, які сприяють творчому розвитку кожної дитини і формуванню її особистості.

Враховуючи те, що в початковій школі у дітей з обмеженими можливостями провідна діяльність залишається ігрова, доцільно створити зону відпочинку „Куточок казки”, де з дітьми у вільний час проводять різноманітні ігри на розвиток та корекцію уваги, пам'яті, волі та інших психічних процесів.

Ігри, спрямовані на розвиток сприйняття, формують у дітей уміння аналізувати предмети за такими ознаками, як колір, форма і величина. Діти вчаться орієнтуватися у 7 кольорах спектру, розрізняти їх відтінки. Вони ознайомлюються з основними геометричними формами

(круг, овал, квадрат, прямокутник, трикутник), вчать підбирати за зразком або за назвами предмети даної форми. Це такі ігри, як: „Домалой фігуру”, „Форми”, „Опиши предмет”, „Порівняй предмети”, „Кольори” та інші.

Наступна група ігор спрямована на розвиток уваги: „Муха”, „Зроби так само”, „Відзнач фігурки”, „Заборонене слово”, що допомагають формувати у дітей уміння зосереджуватися на явищах дійсності, сприяють розвитку стійкості, переключення, розподілу уваги.

Використовуються ігри, спрямовані на розвиток пам'яті. Це такі: „Запам'ятай предмети”, „Яка група зникла?”, „Що змінилося?”, „Додавай і запам'ятовуй”, „Вірші і небилиці” та багато інших.

Важливого значення набувають ігри на розвиток логічного мислення: „Продовж ряд”, „Знайди зайвий малюнок”, „Домалой фігуру”, „Виправ помилку” та інші. Вони допомагають дітям навчитися користуватися різноманітними планами, схемами, формують уміння розмірковувати, робити висновки у відповідності з законами логіки.

Ігри на розвиток творчих здібностей допомагають розвинути у дітей уявлення і нестандартне мислення, уміння виражати свої почуття. А для цього потрібно навчитися бачити у кожному предметі всі його сторони, уміти, відштовхуючись від окремої ознаки предмета, будувати образ; не лише вільно фантазувати, але й направляти свою фантазію, творчі можливості на вирішення різних задач. Це: „Незакінчений малюнок”, „Пантоміма для кмітливих”, „Придумай історію”, „Прямокутне королівство”, та багато інших.

Практика показує, що запропоновані дидактичні та розвивальні матеріали, ігри допомагають дітям у засвоєнні навчального матеріалу та сприяють корекції їх психічного розвитку. Підбираючи вправу чи гру, потрібно враховувати вікові та індивідуальні особливості дитини, готовність її до виконання завдань. Майже до кожної гри даються варіанти спрощеного або ускладненого її проведення. Якщо дитина швидко та легко справляється із завданням, можна запропонувати їй більш складні і, навпаки, у випадку ускладнення, краще більше часу виділити на прості. Виконуючи різні вправи та граючись, діти засвоюють правила поведінки, вчать керувати собою, спілкуватися з дорослими та однолітками.

При навчанні за системою М.Монтессорі діти самостійно вибирають завдання, дидактичні матеріали, відповідно до внутрішньої потреби та сенситивного періоду. Це сприяє розвитку їх самостійності й незалежності. У процесі виконання обраної роботи у них формується відчуття відповідальності, уміння обмірковувати свої дії. Розроблені матеріали дають можливість індивідуально працювати з кожною дитиною, допомагають вчителю зробити урок цікавим, емоційно забарвленим, нестандартним, корекційно спрямованим. Діти із задоволенням працюють

із матеріалом, у них виникає інтерес до навчання.

Завдання вчителя – допомогти дітям бути автономними, самостійними, незалежними у своїх діях, організувати діяльність учнів за правилами, які є обов'язковими для всіх, надавати всьому, що відбувається в класі, позитивного акценту, спостерігати за роботою учнів [3]. Практика показала, що в такому оточенні учні відчують себе комфортно, безпечно та поступово набувають незалежності від дорослих, засвоюють навички соціальних контактів, що сприяє соціальній адаптації дітей з порушеннями психофізичного розвитку.

Отже, проведена педагогічно-корекційна робота дає підстави для висновку про необхідність ширшого й системного використання Монтесорі-педагогіки в спеціальних загальноосвітніх закладах. Підготовлене розвивальне середовище, доброзичлива атмосфера в класі, коли дитина може вільно вибирати цікаві для неї завдання, привабливі автодидактичні матеріали – все це створює ідеальні умови для корекції вад психічного та фізичного розвитку дітей з особливими освітніми потребами і сприяє процесу формуванню особистості, як свідомого, активного суб'єкта, здатного справді творити, змінювати, удосконалювати навколишній світ і себе самого в ньому.

Список використаних джерел

1. Монтесорі М. Дом ребенка. Метод научной педагогики / Пер. с итал. С.Г. Займовского. – СПб: Гомель, 1993. – 336 с.
2. Монтесорі М. Помогі мне это сделать самому / Сост., вступ. Стаття М.В.Богуславский, Г.Б.Корнетов. – М.: Издат. Дом „Карапуз”, 2001. – 272 с.
3. Монтесорі М. Самовоспитание и самообучение в начальной школе. – М.: Московский центр Монтесорі, 1993. – 203 с.
4. Montessori M. Reconstruction in Education. – Adyar, India: Teosophical Publishing House, 1948. – 80 p.
5. Montessori M. The Discovery of the Child. – Adyar, India: Kalakshetra Co., 1948. – 320 p.

The analysis of theoretical bases of education of children with the limited intellectual development of Montessori's pedagogical system, psychological and pedagogical conditions, practical exercises provides us with real possibilities for introducing integral education.

Keywords: pedagogical system, development, children with the limited intellectual opportunities, M. Montessori, personality.

Отримано 20.2.2012